

Yûsuf el-Hemedânî'nin sandukası

dat'a döndü. Daha önce ders okuduğu Nizâmiye Medresesi'ndeki vaazları halktan büyük bir ilgi gördü. Hayatının son yıllarını Merv ve Herat'ta geçiren Yûsuf el-Hemedânî, Herat'tan Merv'e dönerken Bağ-şûr yakınlarındaki Bâmeîn'de vefat etti (22 Rebîülevvel 535 / 5 Kasım 1140) ve buraya defnedildi. Ardından İbnü'n-Neccâr adlı bir müridi kabrini Merv'e nakletti. Mezarı bugün Türkmenistan sınırları içinde Merv yakınlarındaki Bayramali denilen yerde olup Hâce Yûsuf adıyla bir ziyaretgâhtır. Yûsuf el-Hemedânî birçok mürid yetiştirmiştir. Meşhur şair Senâî, Radyiüddin Ali Lala'nın babası Şeyh Saîd Lala ve Ebû Sâlih Abdullah et-Tabakî er-Rûmî onun önde gelen müridleri arasında zikredilir. Hâce Abdullah-ı Berakî, Hasan-ı Endakî, Ahmed Yesevî ve Abdülhâlik-ı Gucdüvânî en meşhur halifeleridir.

Dinî emirlere son derece bağlı olan Yûsuf el-Hemedânî sahv ve temkini esas alan bir tasavvuf anlayışına sahipti. Keramete ve keramet göstermeye iltifat etmez, sekr ve vecdin tesiriyle zuhur eden ölçüsüz söz ve davranışları doğru bulmazdı. Nitekim *Sevânihu'l-üşşâk* müellifi Ahmed el-Gazâlî'nin bazı söz ve davranışlarını beğenmediği, "Eğer Hallâc mârifeti hakkıyla bilseydi 'enelhak' yerine 'ene't-türâb' derdi" dediği bilinmektedir. "Bu devir geçer ve gerçek şeyhler âhirete geçerse selâmete ulaşmak için ne yapalım?" diye sorulduğunda, "Onların eserlerinden her gün sekiz varak okuyun" diye cevap vermiş, bu söz Feridüddin Attâr'ın *Tezkiretü'l-evliyâ'yı* kaleme almasına vesile olmuştur. Bâtınîler'le mücadele eden Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer'in Yûsuf el-Hemedânî'nin tekkesine 50.000 dinar göndermesi, bu dönemde diğer Sünnî âlim ve muhtasavvıflar gibi onun da devlet tarafından desteklendiğini göstermektedir.

Eserleri. 1. *Rûtbetü'l-hayât*. Bir sûfî gözüyle hayatın yorumunun yapıldığı, ha-

yatın iman, İslâm ve ihsanla yaşamak şeklinde üç dereceye ayrıldığı bu Farsça eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcut tek nüshası (Ayasofya, nr. 2910, vr. 257^a-289^b) Muhammed Emîn Riyâhî tarafından neşredilmiştir (Tahran 1362 hş./1983). Eser, *Hayat Nedir* adıyla Türkçe'ye çevrilip müellifin iki risâlesiyle birlikte yayımlanmıştır (trc. Necdet Tosun, İstanbul 1998). 2. *Risâle*. Kâinatın insanın emrine ve hizmetine verildiğini anlatan Arapça risâlenin bilinen tek nüshasının (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 853, vr. 209^a-212^b) tercümesi *Hayat Nedir* içinde (s. 99-101) basılmıştır. 3. *Risâle*. Tarikat âdâbına dair bu Farsça risâlenin (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Farsça, nr. 1028, vr. 13^a-14^b) tercümesi de *Hayat Nedir* içinde (s. 91-95) yer almaktadır. 4. *Risâle*. Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde bulunan (nr. 2114/18) tevhide dair Farsça risâle Celîl-i Misgernejâd tarafından neşredilmiştir (bk. bibl.). 5. *Safâvetü't-tevhîd li-taşıfeti'l-mürîd*. "Sûfî mahlûk değildir" sözünün açıklamasını, sabır, sâlikin kalp temizliğine ulaşmasının yolları ve fenâ ba'de'l-fenâ gibi konuları içerir. Bu eseri de Celîl-i Misgernejâd yayımlamıştır (bk. bibl.). 6. *Kitâb-ı Keşf*. Câmi'nin *Nefehâtü'l-üns*'ünde anılan bu eserde müellifin günah ve tövbe konusundaki görüşleri Şemseddin Muhammed-i Deylemî tarafından *Risâle-i İsfahân*'da eleştirilmiş, Sümeiremi de ona karşı *Redd-i Risâle-i İsfahân*'ı kaleme almıştır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Nâfiz Paşa, nr. 438) *Kitâbü'l-Keşf 'an menâzili's-sâ'ir*in adıyla kayıtlı olup baş tarafındaki eksiklik sebebiyle müellifi bilinmeyen yazmanın *Kitâb-ı Keşf*'in II. cildi olması muhtemeldir. Müellifin kaynaklarda adı geçen *Menâzili's-sâ'ir*in, *Menâzili's-sâlikin*, *Vâridât* adlı risâleleri günümüze ulaşmamıştır. Yûsuf el-Hemedânî'nin ahlâkını ve sözlerini ihtiva eden *Maqâmât-ı Yûsuf-i Hemedânî* (*Risâle-i Şâhibiyye*) adlı bir risâle (nşr. Saîd-i Neffisî, *Ferheng-i İrân-zemin*, I/1, 1332 hş./1953, s. 70-101) Hemedânî'nin halifelerinden Abdülhâlik-ı Gucdüvânî'ye nisbet edilmektedir. Türkçe tercümesi *Hayat Nedir* içinde yayımlanmıştır (s. 37-50).

BİBLİYOGRAFYA :

Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), I, 412; Abdülhâlik-ı Gucdüvânî, *Risâle-i Şâhibiyye* (nşr. Saîd-i Neffisî, *Ferheng-i İrân-zemin*, I/1 içinde), Tahran 1332 hş./1953, s. 70-101; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-sâfve* (nşr. Abdurrahman el-Lâdikî - Hayât Şihâ el-Lâdikî), Beyrut 1996, IV, 331; Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* (nşr. Muhammed İstîlâmî), Tahran 1374 hş., s. 8; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ*, XX,

66-68, 446; Abdurrahman-ı Câmî, *Nefahâtü'l-üns* (nşr. Mahmûd Âbidî), Tahran 1375 hş./1996, s. 380-382, 417, 487, 510-511, 874; Devletşâh, *Tezkiretü's-su'arâ* (nşr. Muhammed Abbâsî), Tahran 1337 hş., s. 107; Ali Şîr Nevâî, *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve* (haz. Kemal Eraslan), İstanbul 1979, s. 230-232; Fahreddin Safî, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât* (nşr. Ali Asgar Muîniyân), Tahran 2536/1977, I, 13-14; Zeynelâbidin-i Şîrvânî, *Riyâzü's-siyâha* (nşr. Asgar Hâmidî), Tahran 1341, s. 506-507; Nefisî, *Târîh-i Nazm u Neşr*, s. 718; Ma'sûm Ali Şah, *Tarâ'ik*, II, 553; Münzevî, *Fihrist*, II, 1169; Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşebend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İstanbul 2002, s. 38-51; Ahmed Ateş, "Kastamonu Genel Kitaplığında Bulunan Bazı Mühim Arapça ve Farsça Yazmalar", *Oriens*, V (1952), s. 39-42; Ebû Ca'fer M. Kâtib Sümeiremi, "Şerâyi't-i Mürîdî", *Ferheng-i İrân-zemin*, XIV/1-4 (1345-46/1966-67), s. 321-328; W. Madelung, "Yûsuf al-Hamadani and the Naqšbandiyya", *Quaderni di Studi Arabi*, sy. 5-6, Venezia 1987-88, s. 499-509; P. Ballanfât, "Théorie des organes spirituels chez Yûsuf Hamadani", *St.I*, LXXXVII/2 (1998), s. 35-66; Celîl-i Misgernejâd, "Hâce Ebû Ya'qûb-i Hemedânî ve Risâle-i der Beyân-ı Tevhîd", *Ma'ârif*, XVII/2, Tahran 1379 hş./2000, s. 90-96; a.mlf., "Safâvetü't-tevhîd li-taşıfeti'l-mürîd der Beyân-ı eş-şûfî gayrû mahlûk", a.e., XVIII/2 (1380 hş./2001), s. 153-168; Hamid Algar, "Abû Ya'qûb Hamadani", *Elr.*, I, 395-396; Nâsir Güzeşte, "Ebû Ya'qûb-i Hemedânî", *DMBİ*, VI, 430-432.

NECDET TOSUN

YÛSUF b. HÛSEYİN

(bk. KİRMASÎ).

YÛSUF el-İŞ

(bk. İŞ, Yûsuf b. Reşid).

YÛSUF İZZEDDİN EFENDİ

(1857-1916)

Sultan Abdülaziz'in oğlu,
veliaht şehzade.

11 Ekim 1857'de babası henüz şehzade iken İstanbul'da doğdu. Annesi Dürrinev Başkadinefendi'dir. Şehzadelerin çocuk sahibi olması yasaklandığından doğumu gizlendi ve Mekke Mollası Kadri Bey'in Eyüp'teki evinde gizlice büyütüldü. Ancak Sultan Abdülmecid'in bu doğumdan haberdar olduğu rivayet edilir. Sultan Abdülaziz tahta çıktıktan sonra oğlunun varlığını kamuoyuna duyurdu. İyi bir eğitim gören Yûsuf İzzeddin, Miralay Süleyman Bey, Ömer Efendi, Tophane Müftüsü Ömer Lutfi Efendi, Gazi Ahmed Muhtar Paşa ve Gürcü Şerif Efendi'den ders aldı. Fransızca hocaları padişahın baştabibi Marko Paşa ile Sakızlı Ohannes'in damadı Şarl idi.

YÜSUF İZZEDDİN EFENDİ

Abdülhak Hâmid (Tarhan) onun Fransızca bildiğini, ancak biraz tutuk konuştuğunu belirtir. Fransızca dersleri veliahtlık döneminde de sürdü.

Saltanatı kendi çocuklarına intikal ettirmek isteyen Sultan Abdülaziz bu hususta ağabeyi Sultan Abdülmecid'den daha ileri gitti. Mısır ziyareti dönüşünde Nisan 1863'te seyahatte yanında bulunan henüz altı yaşındaki Yûsuf İzzeddin'i kara kuvvetlerine, diğer oğlu Mahmud Celâleddin'i deniz kuvvetlerine kaydettirerek ileride yapmayı düşündüğü veraset değişikliği için muhtemel itirazlarını önlemeyi amaçladığı güçlerden biri olan askerî bürokrasiyi yanına çekmeye çalıştı. 3 Temmuz 1866'da Hassa Ordusu Beşinci Talîa Taburu binbaşılığına getirilen dokuz yaşındaki Yûsuf İzzeddin, Ekim 1866'da İstanbul'u ziyaret eden Prens Karl von Hohenzollern-Sigmaringen adına düzenlenen tören esnasında taburuna emir verip geçit resmi yaptırdı. 3 Eylül 1867'de kaymakamlık rütbesine yükseltildi, ayrıca Mekteb-i Harbiyye'ye devam etti. 15 Temmuz 1868'de Hassa Ordusu Saf Piyade Alayı miralaylığı, 30 Mayıs 1870'te Hassa Ordusu Birinci ve İkinci Saf Piyade Alayları mirilvâlığı, 3 Kasım 1871'de feriklik rütbesiyle Hassa Ordusu erkân reisliği ve 18 Nisan 1872'de Murassa Mecidi nişanı verilerek Hassa müşirliği rütbelerini aldı. Bu görevleri bir vekil vasıtasıyla yürütmekteydi. Bir yandan rütbeleri yükseltilirken diğer yandan babasının yanında selâmlık törenlerine katılarak kamuoyunun gündeminde tutuluyordu. Sultan Abdülaziz 1867'de çıktığı Avrupa gezisine onu da götürdü. Padişahın oğlunu sürekli ön plana çıkarması, işlerini yürütmek isteyen bazı bürokratların Yûsuf İzzeddin üzerinden (kimi eserini ona takdim ederek, kimi hediye göndererek, kimi de ürettiği hizmeti şehzade adına tescil ettirerek) üst yönetimle irtibat kurmaya çalışmalarına yol açtı. Hassa müşirliğini iyice benimseyen Yûsuf İzzeddin askerî tatbikatlara ve geçit törenlerine katılıyordu. Tophaneyi, askerî birlikleri, Mekteb-i Harbiyye ve Mekteb-i Tıbbiyye'yi denetledi; bu mekteplerde okuyan öğrencilerin derslerine girdi. Zeytinburnu Demir Fabrikası ile Bez Fabrikası'nı gezerek bilgi aldı; İstanbul'da temel atma ve mezuniyet törenleri gibi pek çok faaliyete katıldı.

1872 yılı başlarında İstanbul'da Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın şeyhülislâm-dan veraset değişikliğine dair sözlü cevaz aldığı yönünde bir söylenti yayıldıysa da bu söylenti Mahmud Nedim Paşa ve sa-

ray tarafından yalanlandı. Ardından şehzadeyi ön plana çıkarma faaliyetleri yine sürdü. İtalya Kralı Vittorio Emanuele'in Veli-aht Murad Efendi için General Pralormo aracılığıyla İstanbul'a gönderdiği nişan Abdülaziz'in bir manevrasıyla Yûsuf İzzeddin'e verildi. Ancak şehzadenin her fırsatta ön plana çıkarılması halk ve bürokrasi nezdinde hoş karşılanmıyordu. Öte yandan Sultan Abdülaziz'in, İsmâil Paşa'nın Mısır'da ekberiyet usulüne dayanan veraset sistemini değiştirme isteklerine karşı çıkmaması ve neticede 28 Mayıs 1866 tarihli fermanla veraset usulünü İsmâil Paşa'nın çocukları lehine değiştirmesi, kendisinin Yûsuf İzzeddin lehine yapmayı düşündüğü düzenlemeye kamuoyunu hazırlama operasyonu olarak değerlendirilebilir. Şehzade hakkındaki bu algı sadece iç kamuoyunda değil yabancı diplomat, seyyah ve gazetecilerde de yaklaşık aynı biçimde oluşmuştu. Fransa'nın İstanbul sefiri Kont de Mouy şehzadeyi küstah, sert tavırlı ve gururlu biri diye tanımlar. 1872'de İstanbul'u ziyaret eden Fransız seyyahı Paul Eudel daha da ileri giderek "sararmış, solmuş, zayıf bir genç" olarak nitelediği şehzadenin yüz ifadesini "sersemce" bulur. Paul Fesch ise onun mağrur bir tabiata sahip olduğu sanılsa da bu görünümünün gözlerinin miyopluğundan kaynaklandığını belirtir. Sultan Abdülaziz, Şehzade Yûsuf İzzeddin, Mahmud Celâleddin ve Süleyman efendilerin sünnetlerini İstanbul halkının davetli olduğu büyük bir eğlenceye ve fakir çocuklarının da sünnet edileceği bir sosyal hizmete dönüştürmek istedi; ancak 5 Haziran 1870'te çıkıp 7-8000 evi harap eden ve pek çok kişinin yararak ölmesine yol açan büyük Beyoğlu yangını yüzünden şenlikler iptal edildi. Neticede 20 Haziran 1870'te şehzadelerin sünnetleri gerçekleştirildi ve bu vesileyle İstanbul'da 14.207 fakir çocuk sünnet ettirildi.

Babasının 1876'da, veraset değişikliğiyle ilgili çabaları bir sonuca ulaştıramadan bir darbe ile tahttan indirilmesi üzerine Yûsuf İzzeddin Efendi'nin eski şaşaalı günleri sona erdi. II. Abdülhamid döneminde malîyenin içinde bulunduğu sıkıntılardan o da nasibini aldı; diğer pek çok hânedan üyesi gibi maaşının ödenmesinde zorluklar çıktı ve aylarca maaş alamadığı zamanlar oldu. Buna rağmen II. Abdülhamid nezdindeki itibarı yüksekti. Padişahın Yûsuf İzzeddin Efendi'ye karşı olan duygularının yabancı gözlemciler tarafından da farkedildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Paul Fesch II. Abdülhamid'in ona di-

ğer şehzadelere göre daha fazla serbestlik tanıdığını, *La Westminster Gazette* ise Yıldız Sarayı ile ilişkilerinin iyi olduğunu belirtir. Ancak kendisi ve maiyeti diğer hânedan üyeleri gibi hafiyelerin gözetimi altındaydı.

27 Nisan 1909'da II. Abdülhamid'in tahttan indirilip Mehmed Reşad'ın tahta çıkarılmasının ardından Yûsuf İzzeddin Efendi "veliaht-ı saltanat" oldu. Aynı tarihte alınan bir kararla 1876'dan itibaren II. Abdülhamid adına padişahın emlakine aktarılan bütün arazi, imtiyaz ve taşınmazlar maliye hazinesine devredildi. Bunların arasında, babasının döneminde Yûsuf İzzeddin adına tapu ile kayıtlı olan Tophane'deki seksen yedi dükkânla Hekimbaşı ve Çavuşbaşı çiftlikleri de vardı. Veliaht bu karar üzerine dükkânların altmış dördünü askeriyeye bağışladı; geri kalan yirmi üçünü de kendi adına tescil ettirdi. Bir belgeden Süleymaniye mahallesi Küçükçiftlik sokaklarında Yûsuf İzzeddin Efendi adına tarla, bostan, bir köşk ile bir dükkânın bulunduğu anlaşılmaktadır. Şehzadenin asıl ikametgâhı Zincirlikuyu Köşkü'yü. Ayrıca Nişantaşı'nda Cumhuriyet döneminde Işık Lisesi olarak kullanılan konak da ona aitti. Yine Çamlıca'da bir köşkü ve bu köşke ait geniş arazisi vardı.

Yûsuf İzzeddin Efendi veliaht olarak resmi protokollerde daha fazla yer alıyordu.

Yûsuf İzzeddin Efendi

15 Kasım 1909'da Çırağan Sarayı'nda gerçekleştirilen Meclis-i Meb'ûsan'ın ikinci devre açılış merasimine, her yıl ramazan ayının on beşinde yapılan hırka-i şerif ziyaretine, 21 Mart 1910 günü de Sultan Mehmed Reşad'ın ilk hükümdar misafiri olan Bulgar Kralı I. Ferdinand ile Kraliçe Eleanor'u karşılama törenine katıldı. Ayrıca Kral Ferdinand maiyetiyle birlikte veliahdı dairesinde ziyaret etti. 3 Nisan'da İstanbul'a gelen Sırbistan Kralı Petar da yanındaki heyetle veliahdın dairesinde misafir edildi. 23 Temmuz 1910'da Meşrutiyet'in ilânının ikinci yıl dönümü münasebetiyle Osmanlı donanmasının Haydarpaşa önlerinde yapılan geçit resmini padişah ve diğer davetlilerle birlikte Ertuğrul yatından şehzade de izledi. 28 Ağustos'ta Osmanlı Donanma Cemiyeti yararına Moda'da düzenlenen kayık yarışlarına Ertuğrul yatıyla gitti ve gece şenliklerini takip etti. 27 Ekim'de Kırklareli'nin Seyyitler bölgesinde Balkan devletlerine gözdağı vermek amacıyla yapılan manevraya padişahla birlikte katıldı. Ertesi gün Selimiye Camii'ndeki cuma selâmlığına ve 14 Kasım'da yapılan Meclis-i Meb'ûsan'ın üçüncü dönem açılış merasimine de iştirak etti. İlk olarak 1869'da İstanbul'a gelen Fransa İmparatoru III. Napolyon'un eşi Eugénie, 29 Haziran 1910'da özel yatıyla tekrar İstanbul'a geldiğinde bizzat onun isteği üzerine padişahla görüşmesinde Yûsuf İzzeddin de yer aldı. Hatta imparatoriçenin yatına giderek iâde-i ziyarette bulundu.

Veliaht Yûsuf İzzeddin bazı sivil toplum kuruluşlarında da aktif görev almıştır. 1908'de kurulan Türk Derneği'nin hâmisî ve fahrî başkanıydı. Osmanlı Donanma Cemiyeti'ne yardım ediyordu. Ayrıca Ortaköy İttihat ve Teâvün Kulübü'nün fahrî başkanlığını yaptı. Yine veliaht sıfatıyla Sultan Mehmed Reşad'ın yurt içi gezilerine katıldı. 2 Eylül 1909'da Ertuğrul yatıyla padişahın yanında Mudanya'ya gidip oradan trenle geçtikleri Bursa'daki türbeleri, camileri ve padişahın seyahati şerefine açılan sergiyi ziyaret etti. 27 Ekim 1909'da yine padişahla birlikte trenle İzmit'e gitti ve geceyi İzmit'e gönderilen Ertuğrul yatında geçirdi. 9 Mart 1911 tarihinde Sultan Mehmed Reşad'ın himayesi altında yeniden oluşturulan Osmanlı Hilâliahmer Cemiyeti'nin fahrî başkanlığına getirildi. Balkan Savaşı esnasında 4 Kasım 1912'de askerleri şevke getirmek için bir heyetle birlikte trenle Çatalca'ya gitti; ancak mektep arkadaşı Nâzım Paşa'nın aç ve perişan askerlerin nasihat dinleyecek durum-

da olmadığını söylemesi üzerine tren denmeden geri döndü. Temmuz 1913'te Edirne'ye, Temmuz 1915'te savaşın sürdüğü Çanakkale'ye ve Gelibolu'ya gitti.

Yurt dışında da devleti temsil eden Yûsuf İzzeddin Efendi 6 Mayıs 1910'da ölen İngiltere Kralı VII. Edward'ın cenaze törenine olağan üstü bir heyetle katıldı. Heyet, dönüş yolunda Belgrad ve Sofya'ya uğrayıp daha önce Sırp ve Bulgar krallarının İstanbul'a yapmış oldukları ziyaretleri iade etti. İngiltere'nin yeni kralı George'un 22 Haziran 1911'de yapılan taç giyme merasiminde bulundu. Westminster Katedrali'nde yapılan törene ve bu münasebetle gerçekleştirilen diğer törenlere iştirak etti; Kral George kendisine Victoria nişanı verdi. Londra'ya giderken Paris'te Fransa Cumhurbaşkanı Clément Armand Fallières'le görüştü. Londra'dan Roma'ya geçti; İtalya kralı tarafından istasyonda karşılanıp Quirinale Sarayı'nda iki gece misafir edildi ve 11 Temmuz'da Viyana üzerinden İstanbul'a döndü. Alman İmparatoru II. Wilhelm, 1 Eylül 1911'de yapılacak askerî tatbikatı izlemesi için Velihaht Yûsuf İzzeddin'i Berlin'e davet etti. Velihaht Mecidiye kruvazörüyle Köstence'ye gitti ve Romanya kralının Sinaya'daki yazlık köşkünde şerefine verilen ziyafete katıldı. Almanya'daki görevini tamamlayan heyet 12 Eylül'de İstanbul'a döndü.

Çeşitli olaylar yanında veliaht olduktan sonra İttihatçılar tarafından çevresine yerleştirilen yaver ve teşrifatçı gibi özel görevlilerin üzerinde kurdukları baskı Yûsuf İzzeddin'i ruhsal açıdan yıprattı. Önce kalp hastası olduğu vehmine kapıldı; ancak yapılan tetkikler sonucu kalp hastası olmadığı ortaya çıktı. Bir süre sonra gırtlak kanserinden şüphe etmeye başladı. 1911 yılının sonlarına doğru Vahideddin Efendi'nin ikinci veliahtlığı tayin edilmeye arzusu ve bu konudaki girişimleri şüphelerinin daha da artmasına yol açtı. Padişahın böyle bir niyet taşımadığını bildirmesine rağmen vehimleri devam etti. Hükümet, kanser konusunda doktorların ve çevresinin ikna çabalarının sonuç vermemesi üzerine veliahdı tedavi için İsviçre'ye göndermeye karar verdi. 9 Ağustos 1912'de Köstence üzerinden Viyana'ya ulaşan Yûsuf İzzeddin ve yanındakilerin düşüncesi buradan İsviçre'ye geçmekti. Fakat veliahdı muayene eden İmparator Franz Joseph'in hekimî Hermann Schlesinger hastalığın kanser değil sinir bozukluğu olduğunu belirtti; bunun üzerine Viyana yakınlarındaki bir sanatoryumda tedavisinin yapılması kararlaştırıldı. Doktor Schlesinger tedavi neti-

cesinde veliahdın şikâyetlerinin azaldığını, ancak depresif ruh halinin bir süre daha devam edebileceğini söyledi. Heyet 7 Ekim'de İstanbul'a döndü.

Hastalık vehminin şiddetlendiği 1912 yılından sonra Yûsuf İzzeddin Efendi'nin çevresindeki doktorlara ve devlet adamlarına rahat vermediği, sürekli onları tâciz ettiği dosyasında mevcut onlarca rapor ve mektuptan anlaşılmaktadır. Bunlar arasında özel hekimleri Nuri Kenan Paşa, Tıp Fakültesi hocalarından Celâl İsmâil ve Hilmi Kadri'nin raporları, hocası Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın mektupları ile Abdülhak Hâmid'in manzum tavsiyeleri sayılabilir. Bu kişiler yeminlerle veliahdı ikna etmeye çalıştılsa da başarılı olamadılar. 1914 ilkbaharında hastalığın biraz daha artması üzerine tekrar Avrupa'ya gönderilmesine karar verildi. Bu arada veliahtlıktan düşürülmeyeceğine dair teminat vermesi için padişahı sıkıştırmaktan geri kalmadı. Sultan Mehmed Reşad böyle bir şey düşünmediğini ona kesin bir dille bildirdi. Fakat I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine Avrupa gezisi ertelendi. Halid Ziya (Uşaklıgil) hastalık ilerledikçe veliahdın vehimlerinin sorguya dönüştüğünü, karşılaştığı kişilere hastalığı konusunda yeminler ettirerek canından bezdirdiğini kaydeder. Yûsuf İzzeddin Efendi, 31 Ocak 1916 günü konağından çıkıp Aksaray Pertevniyal Vâlide Sultan Camii'nde namaz kıldıktan sonra oradaki mezarlıkta yatan babaannesinin, ilk eşi Çeşmîâhû ile oğlu Mehmed Bahâeddin'in kabirlerini ziyaret etti. Ertesi gün tedavi için Avrupa'ya gitmesi planlanmıştı; ancak buna istekli değildi. Neticede o gece sol kolunun bileğindeki damarları ustura ile keserek intihara teşebbüs etti ve çağrılan doktorların bütün müdahalesine rağmen kan kaybından öldü. El yazısıyla bıraktığı mektupta içinde bulunduğu duruma tahammül edemediğini, maddî sıkıntı çektiğini, intiharın kötü bir şey olduğunu bildiğini ve Allah'ın affına sığındığını belirtmekte, mektubunu, "Cenâb-ı Hak kusurumu affetsin" sözüyle bitirmektedir. Mezarı II. Mahmud Türbesi'ndedir.

Yûsuf İzzeddin Efendi'nin trajik ölümü daha sonra pek çok söylentiye ve senaryoya malzeme teşkil etmiştir. Hakkında yazı yazarların bir kısmı onun intihar ettiğini, bir kısmı da İttihatçılar tarafından öldürülüp intihar süsü verildiğini ileri sürmüştür. Yûsuf İzzeddin'in vatan sevgisine, yönetim anlayışına, kadının toplum içindeki yerine, Osmanlı milletinin yöneticilerine karşı itaatkâr sabrına, matbuat ve sansüre, demokrasinin (usûl-i meşve-

YÛSUF İZZEDDİN EFENDİ

ret) erdemlerine, şairlerin ilim ve maarif-
teki konumuna, panislâmizme, adalet sis-
temine ve adliyelere, deniz kuvvetlerinin
önemine, kapitülasyonlara, eğitime ve sos-
yal hayata dair görüşlerini ihtiva eden not-
lar bugüne ulaşmıştır. 1900 yılında kaleme
aldığı bu yazılar kendisini iktidara hazır-
lama çalışmalarının bir yansıması şeklin-
de değerlendirilebilir. *L'Echo de Paris* ga-
zetesi Yûsuf İzzeddin Efendi'yi zeki ve dü-
rüst; *La Neue Freie Presse* babası Ab-
dülaziz gibi aşırı özgüven sahibi; A. Varn-
bery iyi bir asker; teyzesinin torunu Leylâ
Açba kısa boylu, kumral saçlı, yeşil-elâ
gözlü hoş bir insan; İsmail Baykal dış gö-
rünüştü sert, ancak nazik, hatır bilir, mu-
habbeti hoş, vücutça sağlam, hâfızası güc-
lü, kültürü geniş, asil, açık sözlü ve yardım
sever; gazeteci Ahmed İhsan Bey mat-
buatı ve gelişmeleri takip eden aydınlık
fikirlere sahip biri olarak onu tanımlar. Bu-
na karşılık Mâbeyin başkâtibi Halid Ziya
ise vücudunun en küçük zerresine kadar
kibir, azamet ve gururla dolu olduğunu,
titiz, huysuz, kesik, tutuk ve hafakana tu-
tulmuşçasına kısa cümlelerle konuştuğu-
nu belirtir. Altı defa evlenen Yûsuf İzzed-
din Efendi'nin ilk eşi Çeşmiâhû Hanıme-
fendi 1883'te doğup aynı yıl ölen Şehza-
de Mehmed Bahâeddin Efendi'nin annesi-
dir. Daha sonra sırayla evlendiği Câvidan,
Emine Nâzikedâ, Fâika Tâzende ve Ebrû-
niyaz hanımlardan çocuğu olmadı. Son eşi
olan Leman Hanımefendi'den 24 Şubat
1906'da Hatice Şükriye Sultan, 10 Ocak
1909'da Mehmed Nizâmeddin Efendi ve
30 Mayıs 1916'da Mihriban Mihrişah Sul-
tan doğdu. Bunların dışında Mûlevven ve
Bedricemal adlı iki gözdesi vardı.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, A.MKT.MHM, 291/4; 354/18; 354/66; 359/
93; 390/44; 396/34; BA, BEO, 157/11727; 739/
55406; 1465/109863; 2016/151153; 3471/
260279; 3748/281054; 3748/281068; 3785/
283824; 3793/284434; 3826/286884; 3441/
258022; 3855/289068; 3881/291038; 3889/
291651; 3929/294646; 3930/294738; 3947/
296018; 4073/305456; 4073/305457; 4108/
308065; 4202/315090; BA, *Hanedan Defteri*,
nr. 1, s. 3, 10, 40; BA, HAT, 1648/10; BA, İ.DH,
474/31801; 521/35527; 548/38186; 551/38328;
552/38403; 566/39394; 570/39752; 578/40253;
589/40991; 612/42662; 621/43196; 640/44558;
649/45108; 649/45109; 649/45138; 838/67408;
964/76246; 978/77262; 986/77853; BA, İ.HÜS,
103/1320/Z-045; 9/1310/Ş-3; BA, İ.MBH, 2/
1328/Ca-025; BA, ML.d, nr. 1175; BA, YEE, 15/
118; *Mir'ât-ı Hakikat* (Miroğlu), I, 95-96; Cev-
det, *Tezâkir*, II, 146-147; Lutfî, *Târih*, X, 13-14,
89, 92; XI, 51; XII, 94-97; XIII, 53; XIV, 22; XV,
23; Lütfî Simâvi, *Sultan Mehmed Reşad Han'ın
ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, İstanbul
1340, I-II, tür.yer.; Operatör Hâzım Paşa, *Hatı-
ralar* (Canlı Tarihler: 2 içinde, nşr. Türkiye Ya-

yınevi), İstanbul 1945, s. 14-16; Halid Ziya (Uşak-
lıgil), *Saray ve Ötesi*, İstanbul 1981, tür.yer.; Vas-
fi Şensözen, *Osmanoğulları'nın Varlıkları ve II.
Abdülhamid'in Emlâki*, Ankara 1982, s. 71-72;
Ali Fuat Türkogeldi, *Görüp İhtikâklerimiz*, Ankara
1984, s. 119-120; Yusuf Sarıay, *Türk Milliyetçi-
liğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları: 1912-
1931*, İstanbul 1994, s. 95; Abdülhak Hâmid'in
Hatıraları (haz. İnci Enginün), İstanbul 1994, s.
232-234, 331-334, 336-339; P. Fesch, *Abdülha-
mid'in Son Günlerinde İstanbul* (trc. Erol Üye-
pazarcı), İstanbul 1999, s. 170-172, 174-176; Se-
lahittin Özçelik, *Donanma-ı Osmanî Muavenet-i
Milliye Cemiyeti*, Ankara 2000, s. 186, 224; Arzu
T. Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Ankara 2000,
s. 151-153; Hakan T. Karateke, *Padîşahım Çok
Yaşa: Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Me-
rasimler*, İstanbul 2004, s. 20-23; Ercüment Ek-
rem Talu – Ziya Şakir, *Şehzade Yusuf İzzeddin
Öldürüldü mü? İntihar mı Etti?* (haz. Tahsin Yıl-
dırım), İstanbul 2005; Leyla Açba, *Bir Çerkes Pren-
sesinin Harem Hatıraları*, İstanbul 2010, tür.yer.;
Basiret, nr. 33, İstanbul 1286, s. 1; nr. 37, s. 1;
nr. 93, s. 2-4; nr. 94, s. 2-3; nr. 95, s. 1-2; nr.
101, s. 1-2; nr. 103, s. 1-2; nr. 1342, s. 1; nr.
1411, s. 1; nr. 1414, s. 1; nr. 1415, s. 1; nr. 1423,
s. 1-2; nr. 1479, s. 1; nr. 1484, s. 1; nr. 1574, s.
1; nr. 1592, s. 1; nr. 1587, s. 1; *SF*, nr. 911
(1324), s. 3; nr. 968 (1325), s. 82-83; nr. 981
(1326), s. 297; nr. 983 (1326), s. 333; nr. 986
(1326), s. 376; Necmeddin Erim, "Yusuf İzzed-
din'e Dair Yeni Vesikalar", *Tarih Dünyası*, I/3,
İstanbul 1950, s. 125-127; İsmail Baykal, "Veli-
aht Yusuf İzzeddin Efendi Nasıl İntihar Etti?",
a.e., II/12 (1950), s. 487-491; II/13 (1950), s. 531-
535; II/14 (1950), s. 579-582; II/15 (1950), s. 623-
626; II/16 (1950), s. 663-666, 703; İsmail Hakkı
Uzunçarşılı, "Veliâht Yusuf İzzettin Efendinin İn-
tiharı", *Resimli Tarih Mecmuası*, sy. 54, İstanbul
1954, s. 3150-3154; Bedi Şehsuvaroğlu, "Veli-
ahd Yusuf İzzeddin Efendi'ye Dâir", *Hayat Ta-
rih Mecmuası*, I/5, İstanbul 1974, s. 13-16; Cen-
giz Göncü – Üzeyir Karataş, "Veliâhd Yusuf İz-
zeddin Efendi'nin Toplumsal Yaşama İlişkin Gö-
rüşleri ve Yaşamının Son Yıllarında Ruhsal Du-
rumuna İlişkin Belgeler", *Milli Saraylar, Belge-
ler*, sy. 1, İstanbul 2007, s. 118-151.

ALİ AKYILDIZ

YÛSUF el-KÂDÎ

(يوسف القاضي)

Ebû Muhammed Yûsuf b. Ya'kûb
b. İsmâil el-Kâdî el-Ezdi
(ö. 297/910)

Mâlikî kadısı, muhaddis.

208'de (823) doğdu. Aslen Basralı olup
ataları Bağdat'a yerleşmişti. Hammâd b.
Zeyd'in soyundan gelen ve II. (VIII.) yüzyı-
lın ortalarından VI. (XII.) yüzyılın ortaları-
na kadar Mâlikî mezhebine mensup bir-
çok fakih, muhaddis ve kadî yetiştiren Be-
nî Hammâd (İbn Dirhem) sülâlesine men-
suptur. Medine kadısı olan babası Ya'kûb
aynı zamanda Cehdamî diye bilinen Kadî
İsmâil'in amcasıdır. Yûsuf küçük yaşta ilim

meclislerine katıldı. Hocaları arasında Sü-
leyman b. Harb, Amr b. Merzûk, Müsed-
ded b. Müserhed, Muhammed b. Ebû Be-
kir el-Mukaddemî, Ali b. Medînî, Osman
b. Ebû Şeybe, Şeybân b. Ferruh, kendisi
vasıtasıyla Ebû Hanîfe'den hadis rivayet
ettiği Abdullah b. Yezîd el-Adevî el-Mukrî,
Ebû'l-Bahr Abdülvâhid b. Gıyâs el-Basrî
gibi isimler yer alır. Ebû Amr İbnü's-Sem-
mâk, Taberânî, İbn Adî, Ebû Sehl İbn Zi-
yâd el-Kattân, Ebû'l-Hasan Ali b. Muham-
med b. Keysân en-Nahvî, Âcurrî ve Râm-
hürmüzî onun talebelerindendir.

"Sika, sâlih, affî, emîn, sedîdül'-ahkâm"
gibi sıfatlarla anılan Yûsuf el-Kâdî hisbe
göreviyle vazifeye başladı. Abbâsî Halife-
si Mu'temid-Alellah'ın kardeşi Muvaffak'ın
idareyi fiilen üstlendiği dönemde zekât
âmîli idi. 276'da (889) Muhammed b. Ham-
mâd'ın vefatından sonra Basra kadısı ol-
du. Bu görevi sırasında Vâsıt kadılığı da
onun uhdesine verildi. 277'de (890) Bağ-
dat mezâlim mahkemelerinin başına ge-
tirildi. Cehdamî'nin vefatı üzerine (282/
896) Doğu Bağdat kadılığına getirildi. Bu
görevi sırasında diğer görevleri için yeri-
ne vekiller tayin etti. Vefatından bir yıl ön-
cesine kadar Doğu Bağdat kadılığı devam
etti. Muktedir-Billâh 296'da (908-909) yö-
netimi ele geçince daha önce hilâfet mü-
cadeleleri sırasında oğluyla birlikte İbnü'l-
Mu'tezz'i destekleyen Yûsuf'u kadılıktan
azletti; o da son yıllarını evinde geçirdi.
Hayır ehli, heybetli ve yakışıklı bir kimse
olduğu kaydedilen Yûsuf el-Kâdî 9 Rama-
zan 297'de (22 Mayıs 910) vefat etti ve
Bağdat'taki evine defnedildi. Oğulları Fazl,
İbrâhim, Muhammed ve Ahmed de hadis
rivayet etmiş ve ilimle meşgul olmuşlar-
dır.

Yûsuf el-Kâdî 283 (896) yılından itiba-
ren Bağdat'ın en büyük camisinde hadis
rivayetinde bulunmuş, Mâlikî mezhebini
çok iyi temsil etmiş ve yaşayışı ile herke-
sin takdirini kazanmıştır. Görevi sırasında
idarecilere karşı tâviz vermez, kararların-
da adaletten şaşmazdı. Minberlerden Mu-
âviye b. Ebû Süfyân'a ve Ümeyyegoğulları'-
na lânet okunmasını emreden Mu'tazîd-
Billâh'ı bu kararından vazgeçirmiş, görev-
den alındıktan sonra kendisini tamamen
eser yazmaya ve hadis rivayetine vermiş-
tir. Döneminde Bağdat'ın en kıymetli is-
nadlarına sahip olduğu bildirilen Yûsuf el-
Kâdî, Taberânî, Ebû Avâne el-İsferâyînî,
Ferrâ el-Begavî, Ahmed b. Hüseyin el-Bey-
hâkî, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Kudâî gibi
muhaddislerin eserlerindeki isnadlarda yer
almakta olup *es-Sünen*'i ve diğer eserle-
rinin muhtevası da bu müelliflerin kitap-